

УДК 314.17

ПАДІННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ ЯК ЧИННИК ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ**Томчук–Пономаренко Н.В., к.е.н.***E-mail: natalize@i.ua**Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка*

В статті розкриваються теоретично–методологічні проблеми залежності демографічної ситуації від життєвого рівня населення. Зокрема загострення демографічної кризи розглядається в контексті проблем маргіналізації населення України. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також динаміки останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально–економічними проблемами глибокої демографічної кризи. Саме тому, обґрунтування основних факторів впливу на демографічну ситуацію в національній економіці є надзвичайно актуальним. Також, аналізується вплив різних проявів маргіналізації на формування соціально–економічної якості населення і тенденції демографічного відтворення взагалі. Доведено, що на сьогодні маргіналізація населення є, і продовжує залишатись, однією із основних ознак стану занепаду суспільних відносин та відповідного погіршення характеристик життєвого рівня і суттєвим чинником загострення демографічної ситуації.

Ключові слова: демографічна криза, рівень життя, маргіналізація, безробіття, андерклас

UDC 314.17

FALL OF LIFE LEVEL AS A FACTOR OF DEMOGRAPHIC CRISIS IN UKRAINE**Tomchuk–Ponomarenko N.V., PhD in Economics***E-mail: natalize@i.ua**Taras Shevchenko National University of Kyiv*

The theoretical and methodological problem of demographical situation dependence on populations level of life have been covered. The increase of demographical crisis has been described as a part of Ukraine's population marginalization problems. Analysis of the current demographic situation and the dynamics of recent years has indicated that in Ukraine along with socio–economic problems of deep demographic crisis. Study the main factors influencing the demographic situation in the national economy is extremely important. The influence of different manifestations of marginalization in creating social and economic quality of the population and demographic trends play at all has been analyzed. It has been proved that today the population is marginalized, and continues to be, one of the main features of declining public relations and corresponding deterioration in living standards and an essential factor in aggravation of the demographic situation.

© Томчук–Пономаренко Н.В., к.е.н., 2014

Keywords: demographic crisis, quality of life, marginalization, unemployment, underclass

Актуальність проблеми. Трансформаційні зміни мають для суспільства не тільки бажані, а й вкрай небажані, навіть соціально небезпечні наслідки. Це передусім стосується загострення демографічної кризи в Україні. Демографічна ситуація в тій чи іншій країні характеризує відтворення населення країни у просторовій та часовій визначеності. Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного та безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Від демографічних показників працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, відповідно, величина сукупного національного доходу. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також динаміки останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи. Кризові явища у цій сфері насамперед проявляється у динамічному скороченні населення України внаслідок зниження тривалості життя, зростання рівня смертності, стрімкого падіння народжуваності та небезпечного зростання від'ємного сальдо міграції. Саме тому, обґрунтування основних факторів впливу на демографічну ситуацію в національній економіці є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх наукових досліджень. Диференціація за рівнем матеріальної забезпеченості як чинник дестабілізації суспільних відносин у різних аспектах розглядається в роботах Ф. Бекона, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, у класичних працях К. Маркса, П. Сорокіна, М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Конта, Г. Зіммеля, А. де Токвіля, Л. Козера. Про соціальну напруженість та конфлікти на ґрунті великих розривів у реальних доходах різних груп населення присвячені праці В. Ворона, В. Пилипенко, В. Тарасенко, І. Бекешкіна, В. Рукавишніков, Т. Заславська, В. Іванов та ін. Дослідження сучасних демографічних процесів в Україні у контексті їх зв'язку зі станом економіки та рівнем життя населення здійснюють такі науковці як В. Войтенко [3], Е. Лібанова [4], В. Мандибуря [5–6], С. Пирожков [7], В. Стешенко [8–9] та інші.

Разом з тим лишилася не вирішеною низка проблем, пов'язаних з визначенням характеру впливу процесів доходної диференціації на стан демографічної кризи у сучасному українському суспільстві. Чітко не визначено механізм формування та особливості формування та прояву полімаргінальних груп, викликані нерівним розподілом доходів. Не узагальнено і не систематизовано відомі суспільній практиці засоби стримування напруженості, спричиненої доходною поляризацією. Фрагментарно висвітлена ситуація розподілу населення сучасної України за рівнем доходів, тенденції доходної диференціації. Практично відсутній аналіз громадської думки населення України щодо існуючої системи розподілу матеріальних благ, уявлень про справедливий суспільний розподіл з точки зору їх впливу на соціальну стабільність.

Метою роботи є дослідження групи факторів демографічної кризи в національній економіці та аналіз різних проявів маргіналізації, що мають вплив на формування соціально–економічної якості населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасний кризовий стан демосфери яскраво ілюструють такі цифри. На 1 вересня 2014 р. чисельність населення України становила 42977,4 тис. осіб [1 – С.76]. Найбільша чисельності населення нашої країни фіксувалась на початок 1993 р. – 52244,1 тис. осіб [2. – С.109], тобто за відповідний період абсолютні демографічні втрати населення України складають 9266,7 тис. осіб.

На демографічну ситуацію системно впливає значна група факторів та умов. До основних з них належать: 1) економічні та соціально–економічні чинники (рівень життя і добробуту; рівень реальних доходів, стан маєтності, рівень зайнятості; умови життя та побуту; рівень культури і освіти тощо); 2) соціально–політичні умови (внутрішні і зовнішні); 3) стан соціально–правої регламентації шлюбно–сімейних відносин; 4) національні, релігійні та морально–етичні відношення і чинники; 5) природно–кліматичні умови, та стан екологічного середовища; 6) генетико–біологічні та психіко–фізіологічні чинники тощо.

Значний вплив на демографічну ситуацію має рівень життя населення. Аналіз наукових праць вітчизняних вчених та проведені попередні дослідження сучасних демографічних процесів дозволяє зробити висновок, що сучасна демографічна криза в Україні має триєдину причинно–наслідкову основу.

По-перше, історичне коріння демографічної кризи слід шукати у тих явищах, відносинах і процесах, які протягом тривалого часу інтегрували потужний анти демографічний потенціал. Перша та друга світові війни, революція і громадянська війна, три голодомори (1921, 1932–1933, 1947 рр.), форсована індустріалізація та примусова колективізація, масові політичні репресії 1930–1950-х років, наслідки Чорнобильської катастрофи призвели до значної деформації вікової та статевої структури населення України.

По-друге, сучасна демографічна криза не є суто вітчизняним феноменом, оскільки її причини багато у чому обумовлені й загальними цивілізаційними процесами зміни гендерних відносин, способу життя і відтворення населення, які перш за все притаманні країнам розвиненої ринкової економіки.

По-третьє, вплив на демографічні процеси глибокої та системної економічної кризи 90-х років. Криза призвела до значного падіння рівня життя переважної більшості населення України. Так в умовах гіперінфляції 1992–1994 рр вартість життя зросла настільки, що реальна купівельна спроможність середніх душевих доходів населення, які фіксуються офіційною статистикою, скоротились у 4 рази [5. – С. 64]. Як загальний наслідок обвальне падіння реальних доходів більшості населення вкрай обмежило економічну базу репродуктивного відтворення, і генерувало посилення процесів, що у світовій науці отримали таке визначення як «маргіналізації населення».

На сьогодні маргіналізація населення є, і продовжує залишатись, однією із основних ознак стану занепаду суспільних відносин та відповідного погіршення характеристик життєвого рівня і суттєвим чинником загострення демографічної ситуації. Маргіналізація являє собою фактично неконтрольований процес зростання кількості населення, яке не бере участі у суспільно-корисному трудовому процесі, не виконує свої суспільно-необхідні функції, не має чітко визначеного соціального статусу, необхідних джерел забезпечення життєдіяльності, а існує на ті кошти, що здобуваються в обхід загальноприйнятих норм поведінки або надаються особам (в основному працевдатним) виключно з державних фондів соціальної підтримки. Саме таку частину населення країни, як правило, називають маргіналами. Одне із основних питань аналізу процесів маргіналізації, як найбільш соціально небезпечного прояву падіння життєвого рівня та її впливу на демографічні процеси є

поглиблення розуміння змісту цього феномена та визначення того особливого соціального статусу, який мають маргінали та їх соціальні спільноти в суспільстві. Хоча маргіналізація як основна негативна характеристика життєвого рівня населення в тих масштабах, що мають місце в Україні і була зумовлена глибокою економічною кризою, проте неправомірно пов'язувати її виключно з кризовими труднощами перехідного періоду. Як свідчить світовий досвід, зазначене явище є неодмінною ознакою рівня життя населення країн, що мають розвинуту ринкову економіку, і віддзеркалює основний прояв соціальної поляризації суспільства. Відомий американський вчений П. Самуельсон наводить і розкриває сутність таких причин маргіналізації, як майнова нерівність, відмінності в особистих здібностях, різниця в освіті, навчанні і можливостях працевлаштування, а також класові бар'єри реалізації потенційних можливостей особи, різниця у віці та здоров'ї тощо. На думку деяких іноземних фахівців, соціальна стабільність у багатьох, на перший погляд, благополучних країнах Західної Європи перебуває під загрозою. Це пов'язано передусім із тим, що сьогодні близько 55 млн. громадян Західної Європи живуть у стані бідності. За оцінками фахівців, майже чверть населення Західної Європи опинилася у тупиковій ситуації, що виникла у зв'язку із втратою роботи і неможливістю подальшого працевлаштування, внаслідок пережитої сімейної кризи або тому, що вони перебувають у стані конфлікту із суспільством. Навіть у найбагатшій країні світу – США рівень бідності досягає 13,5 % всього населення, або 35 млн. осіб [5. – С.97].

Системна оцінка екстремальних особливостей та параметрів рівня життя, а також визначення характерної специфіки економічних та соціальних відносин, що виникають між суспільством, певними людськими спільнотами та їх окремими представниками, створюють підґрунтя для поглиблення розуміння існуючого широкого спектра проявів маргінальності та реальної диференціації різновидів її стану.

Велику роль у економічному осмисленні проблеми відіграють соціологічні підходи до специфіки виявлення первинно причинних зв'язків маргіналізації, розкриття її економічних коренів та соціально–психологічних розгалужень. Якщо в соціологічній науці маргінальність розглядається як граничність на рівні соціальних груп, класів, конфліктуючих систем, то, на думку фахівців Науково–дослідного центру з проблем зайнятості та ринку праці НАН України і Мінпраці

України, основний акцент економічного дослідження цієї проблеми необхідно зробити на належності тієї чи іншої маргінальної групи до ринку праці. Ринок праці є такою підсистемою економіки, де визначається соціально-економічний статус, особливості, рівень трудових доходів, суспільне визнання, формуються культурні цінності та життєві перспективи.

У сучасній спеціальній літературі, переважно соціологічній, маргіналами називаються люди, які через різні обставини опинились на узбіччі соціальної організації суспільства, втратили або втрачають зв'язок з виробництвом, відчують глибокі деструктивні зміни у соціальному та психологічному становищі; їх маргінальність проявляється в тому, що, знаходячись на межі між різними соціальними групами, вони характеризуються неоднорідними, часто конфліктуючими сукупностями.

Найхарактернішою ознакою маргіналізації є те, що вона спостерігається за певними соціально-економічними межами: межею малозабезпеченості або межами, що відповідно окреслюють інші численні соціальні периферії. За своїм статусом «маргінали» – це люди, які займають особливе економічно-периферійне або соціально-полярне становище у суспільстві. Іншими словами, – це верстви населення країни, які, як правило, перебувають на економічному та соціальному узбіччі.

Аналіз основних соціально-економічних проявів та якісних особливостей станів маргінальності свідчить про складність їх класифікаційно-структурної диференціації. Вітчизняними науковцями пропонується декілька методичних підходів, що можуть застосовуватися для класифікації існуючих проявів маргінального стану існування. Перший методичний підхід ґрунтується на визначенні стану маргінальності за економічною ознакою, насамперед рівнем життя. За цим підходом основні крайні прояви межового стану матеріальної забезпеченості, що існують у суспільстві, можуть бути представлені двома маргінальними полюсами: «бідні (злиденні) – багаті (надбагаті)». Об'єднання суб'єктів за економічними ознаками має відбуватися на основі визначення певного мінімального рівня (межі) обсягів сукупних доходів та майнового стану у відношенні до домінуючих у суспільстві верств населення (особливо «середнього» класу). Згідно з цим підходом до базової маргінальної групи відносяться ті верстви населення, рівень доходів та майнового стану яких оцінюється нижчими за певну межу, що економічно визначає стан бідності або злиденності.

Традиційно, вже більше двох сторіч бідні люди, які за рівнем особистого доходу живуть нижче певної (абсолютної та відносної) межі малозабезпеченості, за своїм соціально–економічним статусом відносяться до «пауперів». Поняття «паупер» походить від латинського *pauper*, що означає бідний, мало–імущий. Тому такий прояв маргіналізації, яким є пауперизація, за своєю суттю являє процес зубожіння громадян (здебільшого трудящих мас), які економічно примусово позбавляються коштів, вкрай необхідних для забезпечення існування та відтворення (у тому числі і репродуктивно–демографічного) людини. Паупери, як окрема маргінальна група, включають до свого складу лише ті бідні верстви населення, які ще не перетворилися на декласовано–люмпенізовані елементи, тобто не втратили відчуття людської гідності, не перебувають у стані морально–етичної та соціально–фізіологічної деградації. До пауперів відносяться малозабезпечені працюючі громадяни, заробітна плата яких не відшкодовує кошти, необхідні для простого відтворення їх робочої сили та демографічної репродукції. До них також відносяться тимчасово безробітні та особи, які мають мізерні доходи, отримані від випадкової роботи здебільшого на «дикому» («тіньовому») ринку праці.

Другий методичний підхід базується на визначенні стану маргінальності за тими ознаками та проявами, що є найбільш характерними для анти суспільного способу життя особи, та на врахуванні нелегітимних шляхів добування коштів, а також кримінальних джерел їх надходжень, що забезпечують існування цієї соціально–суспільної групи. Маргіналів цього типу можна виділити в особливу групу представників «андеркласу», тобто такої великої групи людей весь спосіб життя яких є анти суспільним і шкідницьким. За своїм соціально–економічним змістом маргінальність є більш широким поняттям ніж «андерклас». Вона включає у свою структуру його представників, і тому особи та спільноти, які об'єднуються поняттям «андерклас», мають бути включені до складу загальної класифікації маргінальних груп. За внутрішньою структурою «андерклас» не є однорідним, хоч його й представляють соціальні групи населення, які об'єднуються за характеристиками способу життя та джерелами і шляхами добування життєвих благ, що є переважно анти суспільними та кримінальними. Неоднорідність андеркласу проявляється насамперед у

рівні доходів, що отримують його представники. Тому за економічною ознакою він може поділятися на дві окремі групи: на люмпенів та на кримінально–деструктивні соціально активні страти. Люмпени (від нім. *lumpen* – лахміття) – це декласовані, соціально деморалізовані, злиденні верстви населення, які, як правило, живуть на випадкові доходи напівкримінального або кримінального походження (дрібні крадіжки, різні прояви шахрайства тощо). Значна частина люмпенізованого населення живе виключно на кошти, що отримує від жебракування. Люмпенам притаманні такі особисті якості, як соціальна нестійкість, схильність до авантюрних дій (лабільність), суспільно–політична безпринципність тощо. В демографічному плані ці верстви населення, де поширеними є наркоманія, токсикоманія, хронічний алкоголізм у поєднанні з антисанітарними умовами життя народжують найбільш хворе та психічно неповноцінне потомство.

Соціальний склад люмпенізованого населення досить строкатий і може бути представлений такими групами: бродяги (так звані бомжі, безхатченки); жебраки (здебільшого це каліки та тяжко хворі особи, які також можуть бути бездомними); алкоголіки та наркомани, які перебувають на стадії завершення особистої соціально–фізіологічної деградації (за певних умов представники цієї групи входять до груп бродяг або жебраків).

Іншою маргінальною групою у складі андеркласу є кримінально–злочинні елементи та соціальні групи населення, життя яких базується на суспільно–аморальних нормах поведінки та відповідних їм способах добування коштів для свого життя. Характерною особливістю цієї маргінальної групи є те, що особи, які входять до її складу, мають досить високий і навіть надвисокий рівень матеріального забезпечення та майнового стану. До представників цього маргінального прошарку можна віднести: верхівку криміналітету (верховоди мафії та авторитети організованої злочинності, «зłodії у законі» та ін.); кримінальну «масовку», що складається із грабіжників, розбійників, зłodіїв, шахраїв, рекетирів, кілерів тощо; повій, сутенерів та представників тих видів діяльності, що можуть бути віднесені до сфери послуг, яка забезпечує задоволення аномально–деструктивних потреб (бажань) людини, а також представників анти суспільних форм діяльності переважно кримінального промислу; корупціонерів та осіб, які використовують чужу власність з метою особистої користі і збагачення. Це особлива

законспірована група андеркласу, оскільки офіційно у суспільстві її представники мають стабільний соціальний статус. Слід зазначити, що особливий статус повинна отримати маргінальна група населення, яка складається з рідних і близьких кримінально–злочинних елементів і тих груп населення, життя яких базується на суспільно–аморальних нормах поведінки, відповідних джерелах існування та знаходяться на повному їх утриманні. Хоча найхарактернішою демографічною ознакою цієї групи представників андеркласу є відсутність сімейного життя, або переважна мало сімейність.

Необхідно також наголосити на тому, що як наднизьке, так і надвисоке споживання (тобто розкіш) впливають на людину так само негативно, як і злидні, руйнують її моральні якості, спотворюють життєві орієнтири тощо. Характерним також є те, що за певних умов може відбуватися перехід стану кримінально–деструктивної маргіналізації у стан люмпен–маргіналізації. Це пов'язано з досягненням особою певного віку (що не дає можливості у подальшому продовжувати відповідний спосіб життя) або з втратою здоров'я внаслідок тяжкої хвороби чи каліцтва, з пияцтвом, наркоманією тощо. Можливий також і перехід стану маргінал–пауперизму у стан люмпен–маргінальності. Останнє відбувається, як правило, внаслідок морально–фізіологічної деградації особи, яка не змогла зберегти особисту гідність та моральні якості, перебуваючи тривалий час у стані злиднів.

Третій методичний підхід базується на виявленні ознак, що свідчать про набуття особою особливого статусу «соціального мігранта» або «суспільного декласанта». Представники цієї структурної групи у маргінальній класифікації визначаються, насамперед, як проміжний, перехідний «соціальний продукт», що може виникнути у процесі різкої зміни або аномальної втрати ними суспільно–класового статусу. На відміну від цієї «класичної» схеми, можлива і зворотня послідовність декласаційної маргіналізації. Вона може відбуватися за умови, коли особа об'єктивно все ще залишається у рамках представників певного класу (або соціального страту), але суб'єктивно повністю втрачає його ознаки. Тобто спочатку відбувається її психологічно–моральна декласація. Це пов'язано з тим, що хоча декласація, як прояв маргіналізації, і має під собою економічну базу, вона передусім є поняттям соціально–

психологічним і морально–етичним. Маргінальна декласація також негативно впливає на демографічні процеси.

Вплив наведених причин не є прямим і миттєвим. Об'єктивно викинутий за межі робочого класу безробітний не стає одразу люмпеном. Він до певного часу ще може зберігати психологію робітничого класу та притаманну йому трудову мораль. Останнє спостерігається навіть за умови, коли він є маргіналом, оскільки у стані безробітного він за економічними ознаками перетворюється на паупера.

Четвертий методичний підхід базується на використанні тих проявів межових (полюсних) демографічно–фізіологічних ознак, що за певних умов або на певних етапах життя властиві особі та вирішальним чином впливають на її суспільний статус та стан забезпеченості. За цим підходом до них можна віднести групи населення, розташовані на так званих демографічних полюсах: на одному з яких знаходяться підлітки та молодь, які перебувають на утриманні батьків, або молодь, яка тільки–но розпочинає своє трудове життя, а на іншому – літні люди та особи похилого віку (вже непрацездатні та непрацюючі).

До фізіологічних ознак, що визначають відповідний стан маргінальності, можна віднести соціально периферійний стан, в якому опиняються тяжко хворі особи та інваліди. Цей стан характеризується жорстким обмеженням або повною втратою трудової функції людини і суттєво впливає на рівень матеріального забезпечення зазначеної маргінальної групи. Слід додати, що за певних умов, передусім, коли ця суспільна категорія осіб отримує злиденні доходи, створюється особливо сприятливе підґрунтя для прискорення процесів їх люмпенізації, тобто набуття ними одночасно полі маргінального стану [6 – С. 35].

Аналіз проблемних питань визначення передумов утворення маргінальних груп населення, особливостей специфіки їх соціального статусу, а також методологічних підходів щодо класифікаційного структурування цих груп населення за певними ознаками відповідного стану, дозволяє визначити особливості впливу цих груп на демографічні процеси.

Вплив економічної кризи на стрімке падіння рівня життя населення, прискорення процесу депопуляції, у маргіналізації проявляється зокрема у таких явищах: розширюється до соціально небезпечних розмірів зон «узаконеної периферії» активного суспільства; різко збільшується соціальна нестабільність лабільних груп при переході межі між

економічною не активністю та активністю; часткова зайнятість перетворюється у звичайне і масове явище; швидко поширюються різні види тимчасової зайнятості, що активно розмивають більш–менш чітку межу між ядром та «негарантованою» периферією (одночасно зменшується, дестабілізується та реструктурується і саме ядро постійно працюючого населення); виникає значна група тих, хто залишається без роботи протягом тривалого часу, а безробіття стає хронічно застійним; зростає «дикий» ринок праці, утворюються групи молоді, яка зайнята виключно у «тіньовій» та «кримінально–чорній» економіці.

Населення України особливо болісно відчуває всю гаму негативних соціальних наслідків різкого скорочення обсягів виробництва. Насамперед тих, що виникають у зв'язку зі зниженням попиту на кваліфікованих працівників, розростанням сфери нерегламентованих послуг та кустарного виробництва, що не потребує високої кваліфікації персоналу. В результаті цих процесів змінюється характер праці і, насамперед, співвідношення її фізичних і розумових елементів (не на користь останніх). Для представників розумової праці тривала перерва у роботі, що відповідає їх інтелектуальним здібностям і кваліфікації, означає часткову або повну декваліфікацію як професіоналів, а у подальшому лише сприятиме суспільно–моральній деградації особи.

Проблеми, що виникають у процесі реформування системи соціального забезпечення, мають глибоке коріння. Ця система сформувалася в умовах абсолютного домінування державної власності та всеосяжного державного соціального патронату і тому в період ринкової трансформації та приватизації виявилася повністю невідповідною до нової ситуації. Ринкові зміни суттєво знизили ефективність амортизаторів, що перешкоджали швидкому сповзанню найбільш вразливої частки населення країни на соціальне дно. Скорочення сфери зайнятості для більшості населення України означає повну приреченість і відсутність у найближчому майбутньому виходу з цієї ситуації. Негативний вплив на демографічні процеси мають і ті моральні потрясіння, що пов'язані з втратою роботи (зневіра у своїх силах, втрата відчуття соціального оптимізму, самоповаги, соціальна та професійна ізоляція тощо). Окрім того, різке збільшення за останні роки обсягу інформації, кардинальні зміни в житті та роботі поставили переважну більшість населення на межу адаптаційних можливостей. Свобода, тим самим, перетворилася у свою протилежність – несвободу. В

демографічному плані це проявляється в обвальній депопуляції маргіналів зазначеної групи.

Небезпечним явищем є те, що за час, який пройшов з початку процесів ринкового реформування за сценарієм необмежено ліберальної моделі, в Україні зросло покоління молодих людей, які ніколи не працювали. Так, за даними правоохоронних органів, у великих містах більше половини молодих людей беруть участь у «тіньовій» економіці. До того ж абсолютно латентними для державної статистики і правоохоронних органів є обсяги реальної зайнятості молоді у кримінальній економіці, тобто тієї її частини, яка заробляє собі на прожиття шляхом рекету, шахрайства та інших протиправних дій [5. – С. 106]. Ці процеси вкрай негативно на динаміку демографічної ситуації, яка притаманна зазначеній суспільній групі.

Загрозливим явищем є також те, що «середній клас», тобто ті соціальні групи, які становлять основну опору влади і є гарантом соціально–політичної стабільності у всіх ринково розвинутих країнах, оскільки має економічно забезпечене життя, так і не отримав в Україні свого справжнього розвитку. Внаслідок цього все більше й більше (аж до соціально небезпечної межі) поглиблюється розрив між найбільш матеріально забезпеченими групами та основною масою населення, яке пауперизується.

Тенденції маргіналізації у сучасному суспільстві пов'язані не тільки з утворенням все більш широкої «гарантованої» маргінальної периферії і не тільки з процесами, що відбуваються на її стику з основним соціальним ядром. Певною мірою вони починають впливати на саме ядро, яке ще у недалекому минулому було досить сталим і монолітним. У цих спільнот формуються власні групові інтереси, власна групова психологія та мораль. Маргінальна психологія віддзеркалює негативну само ідентифікацію суб'єктів цих спільнот, оскільки формується не на усвідомленні особистої групової солідарності, а на відторгненні від цінностей, що продовжують на цей час вважатися загально-національними. Найбільш унікальним є процес, який можна охарактеризувати як «маргіналізація маргіналів». Характерна особливість цього процесу полягає у тому, що маргінал–мігранти протягом активного трудового життя повторно піддаються соціальній декласації [6. – С.34]. Ретроспективний аналіз свідчить, що існування маргінал–мігрантських та маргінал–декласованих верств населення серед робітників, селян,

інтелігенції та управлінського апарату було масовим явищем і за часів командно-бюрократичної системи. Останнє пояснюється тим, що країна, яка будувала соціалізм і на цьому шляху, революційно «долаючи» суперечності між містом і селом, пройшла шлях зміни складу населення (тобто збільшення чисельності і, відповідно, питомої ваги міського населення за рахунок масової міграції селянської молоді) фактично у десять разів швидше, ніж це відбувалося у країнах Західної Європи (там цей процес тривав більше трьох сторіч).

На особливу увагу заслуговують також дослідження, спрямовані на виявлення наслідків безпосереднього впливу безробіття на процеси маргіналізації і, відповідно, на процеси формування соціально-економічної якості населення. За найбільш типовими ознаками безробітних в Україні можна поділити на три основні групи: *перша група* – це особи, які недавно втратили роботу. Їх основною рисою є те, що вони досить твердо зорієнтовані на повторне включення у виробничий процес. *друга група* – це особи, які вже повною мірою відчули тягар тривалого перебування без роботи. Їх стан характеризується своєрідним переплетенням цінностей і установок, що, з одного боку, відображають їх попередній соціальний статус, з іншого – деякі нові риси, що притаманні свідомості маргіналів.; *третья група* – це в основному працівники з вищою освітою, які мають розвинену систему соціальних потреб, пройшли довгий шлях маргінал-пауперизації, але не перетворилися на звичайних люмпенів. До цієї групи належить також значна частина робітників, діяльність яких була пов'язана із складною розумовою працею і які ще не повністю витіснені із суспільного виробництва, але не зуміли реалізувати свої соціальні сподівання.

Перед безробітним із всією гостротою постає проблема: «куди себе подіти?». Психологічний дискомфорт, боротьба за виживання пригнічують психіку, а відтак негативно позначаються на здоров'ї. Статистика свідчить, що ймовірність бути ураженим нервовим захворюванням для людей, що втратили роботу, практично подвоюється. Нервово-психологічні витрати, пов'язані із пристосуванням до нового способу життя, пошуки виходу із маргінального стану і реальна безвихідність спонукають частину безробітних до надмірного споживання заспокійливих засобів, алкоголю, наркотиків тощо. Останнє

нищить їх вольові якості, сприяє прискоренню їх соціальної деградації та перетворення на люмпенів.

Що стосується молоді, то основна причина її економічної маргіналізації полягає у нездатності самостійно знайти роботу після закінчення школи або вищого навчального закладу. До цього також додається поширення різних видів тимчасової зайнятості, які не мають перспективного значення для вирішення питання постійного працевлаштування молоді, яка розпочинає трудове життя.

Висновки. Таким чином, маргіналізація населення, як найбільш яскравий феномен падіння рівня життя населення, сьогодні стала одним з головних чинників, по-перше, зниження соціально-економічної якості населення України, і, по-друге, суттєвого погіршення режиму його відтворення, що призводить до прискореної депопуляції. Саме тому, ефективна державна підтримка належного рівня життя найбільш соціально вразливих верств населення, передусім молоді, вдосконалення соціально-економічних механізмів їх суспільного захисту є надзвичайно важливим напрямком державної політики щодо протидії демографічній кризі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соціально-економічне становище України за січень-вересень 2014 року. – К.: Держкомстат України, 2014. – 94 с.
2. Демографічна ситуація: сучасні проблеми та перспективи. Тематична доповідь. – С.108–127 // – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – 478 с.
3. Войтенко В.П. Смертність і тривалість життя: Аналіз та прогноз. – К.: Здоров'я, 1990. – 167 с.
4. Лібанова Е. Соціально-економічна політика держави та її вплив на зміну соціальної структури суспільства // Україна: аспекти праці. – 1999. – №8. – С. 18–28.
5. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
6. Мандибура В. Теоретичні аспекти дослідження проблеми маргіналізації населення // Україна: аспекти праці. – 1998 – №5. – С. 33–37.
7. Пирожков С. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К.: Наукова думка, 1992. – 176с.
8. Стешенко В.С. Изучение воспроизводства населения (теоретические проблемы). – К.: Наукова думка, 1981. – 326с.
9. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України. – К.: ІЕ НАНУ, 1999. – 56 с.